

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZURDA EKOSİD NƏTİCƏLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASI VƏ EKOLOJİ TARAZLIĞIN BƏRPASI.

Nəbi Əsədov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
n.asadov81@gmail.com

Açar sözlər: ekologiya, ekoloji tarazlıq, ekosid, Qarabağ, Şərqi Zəngəzur, azad olunmuş ərazilər, monitoring, Qafqaz ekologiyası, flora, fauna, Yaşıl enerji, biomüxtəliflik

Azərbaycanın Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionları 30 ilə yaxındır ki, Ermənistan tərəfindən işğal olunmuşdur. Ermənistanın bu təcavüzkar siyasəti təkcə bölgələrin siyasi-iqtisadi və sosial-mədəni həyatını deyil, həmçinin də Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun təbii mühitini təhlükə altına qoymuşdur. Düşmənin bu ərazilərdə təbii mühiti məhv etməsi təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Cənubi Qafqazda ekoloji vəziyyətə böyük mənfi təsir göstərmişdir. Bu səbəbdən Azərbaycan hələ "Qırx dörd günlük" müharibə bitməmiş regionda ekoloji monitoringin aparılması üçün təcili tədbirlər görmüşdür. Belə ki, prezidentin "Azərbaycan Respublikasının azad edilmiş ərazilərində müvəqqəti xüsusi administrasiyanın təşkili haqqında" 29 oktyabr 2020-ci il tarixli Fərmanına əsasən Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin ekoloqları və əməkdaşları Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli və Xocavənd rayonlarında monitoring fəaliyyəti aparmışdılar. Aparılan monitoring və müşahidələr ilk növbədə göstərdi ki, düşmən meyvə ağacları belə məhv etmiş, qiymətli ağac sortlarını isə talayıb Ermənistana daşmışdı. Meşələri və yaşıllıq zonalarında qəsdən yanğınlar törədərək həm bitki, həm heyvanat aləmini məhv etmiş həm də torpağın münbit qatını sıradan çıxartmışdır.

Erməni vandalizmini təsdiq edən faktlardan biri də keçmiş SSRİ dövründən qalmış Xüsusi mühafizə olunan statusu olan nadir təbiət abidələri siyahısına daxil edilmiş minillik ağacların kəsilməsi ilə regionun zəngin təbii tarixinin qəsdən silinməsinə cəht edilmişdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılan monitoringin nəticələrinə əsasən Qubadlı, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarında 1600, 900 və 500 illik Şərq çinar ağaclarının məhv edildiyi müəyyən edilmişdir.

Vətən müharibəsində Azərbaycanın böyük qələbəsindən və torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsindən sonra ölkəmiz üçün yeni bir dövr başladı. Munaqişədən sonrakı dövrün əsas vəzifələrindən biri işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ekosidin nəticələrin aradan qaldırılması və ətraf mühitə dəymiş zərərin dayanaqlı bərpasıdır.

ЛИКВИДАЦИЯ ПОСЛЕДСТВИЙ ЭКОЦИДА В КАРАБАХЕ И ВОСТОЧНОМ ЗАНГЕЗУРЕ И ВОССТАНОВЛЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО БАЛАНСА.

Наби Асадов

Ключевые слова: экология, экологическое равновесие, экоцид, Карабах, Восточный Зангезур, освобожденные земли, мониторинг, экология Кавказа, флора, фауна, зеленая энергия, биоразнообразие.

Карабахский и Восточно-Зангезурский районы Азербайджана оккупированы Арменией уже почти 30 лет. Эта агрессивная политика Армении поставила под угрозу не только политико-экономическую и социально-культурную жизнь регионов, но и природную среду Карабаха и Восточного Зангезура. Разрушение врагом природной среды на этих землях оказало большое негативное влияние на экологическую ситуацию не только в Азербайджане, но и на всем Южном Кавказе.

По этой причине еще до окончания "сорокадневной" войны Азербайджан принял срочные меры по проведению экологического мониторинга в регионе. Так, в соответствии с Указом Президента "Об организации временной специальной администрации на освобожденных территориях Азербайджанской Республики" от 29 октября 2020 года, экологи и сотрудники Министерства экологии и природных ресурсов начали мониторинг в Губадлинском, Зангиланском, Джабраильском, Физулинском и Ходжавендском районах. Мониторинг и наблюдения в этих районах показали, что в первую очередь были уничтожены все плодовые деревья, а местами и ценные сорта. Преднамеренные пожары в лесах и зеленых зонах уничтожили растительность, плодородную почву и животный мир.

Одним из фактов, подтверждающих армянский вандализм, является умышленная вырубка тысячелетних деревьев, включенных в список уникальных памятников природы с особо охраняемым статусом, оставшихся со времен бывшего СССР, и создание условий для намеренного стирания богатой природной истории региона.

По результатам мониторинга на освобожденных территориях было установлено, что в Губадлинском, Физулинском и Джабраильском районах были уничтожены 1600, 900 и 500-летние восточные платаны.

После великой победы Азербайджана в Отечественной войне и освобождения наших земель от оккупации для нашей страны началась новая эпоха. Одной из главных задач постконфликтного периода является

предотвращение экологической катастрофы на освобожденных от оккупации территориях и восстановление ущерба, нанесенного окружающей среде

ELIMINATION OF THE CONSEQUENCES OF ECOCIDE IN KARABAKH AND EAST ZANGEZUR AND RESTORATION OF ECOLOGICAL BALANCE.

Nabi Asadov

Keywords: *ecology, ecological balance, ecocide, Karabakh, East Zangezur, liberated lands, monitoring, Caucasus ecology, flora, fauna, green energy, biodiversity.*

The Karabakh and East Zangezur regions of Azerbaijan have been occupied by Armenia for almost 30 years. This aggressive policy of Armenia jeopardized not only the political-economic and socio-cultural life of the regions, but also the natural environment of Karabakh and East Zangezur. The destruction of the natural environment in these lands by the enemy had a great negative impact on the ecological situation not only in Azerbaijan, but also in the entire South Caucasus.

For this reason, even before the end of the "Forty-four Day" war, Azerbaijan took urgent measures to conduct environmental monitoring in the region. Thus, in accordance with the Presidential Decree "On Organisation of Temporary Special Administration in the Liberated Territories of the Republic of Azerbaijan" of 29 October 2020, ecologists and employees of the Ministry of Ecology and Natural Resources started monitoring in Gubadli, Zangilan, Jabrayil, Fizuli and Khojavand districts.

The monitoring and observations in these areas first of all showed that all fruit trees were destroyed and valuable varieties of trees were cut down in some places. Deliberate fires in forests and green areas have destroyed vegetation, fertile soil and animal life.

One of the facts confirming Armenian vandalism is the deliberate cutting down of thousand-year-old trees included in the list of unique natural monuments with a specially protected status left from the times of the former USSR and creating conditions for the deliberate erasure of the rich natural history of the region.

One of the facts confirming Armenian vandalism is the deliberate cutting down of thousand-year-old trees included in the list of unique natural monuments with specially protected status of the former Soviet era and the

creation of conditions for the deliberate erasure of the rich natural history of the occupied territories. According to the results of monitoring in the liberated territories, it was found that 1,600, 900 and 500-year-old eastern plane trees were destroyed in Gubadli, Fizuli and Jabrail districts.

After the great victory of Azerbaijan in the Patriotic War and liberation of our lands from occupation, a new era has begun for our country. One of the main tasks of the post-conflict period is to prevent an environmental disaster in the territories liberated from occupation and to restore the damage caused to the environment

İlk olaraq qeyd edim ki, ekosid hərbi münaqişələr dövründə ətraf mühitin düşmən tərəfindən qəsdən və ya qanunsuz şəkildə məhv edilməsi, istismarı və ya dəyişdirilməsi kimi xarakterizə olunur.

25 dekabr 2023-cü il Respublika prezidentinin qərarı ilə 2024-cü il “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi ilə əlaqədar olaraq diqqət və “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” prioritet müstəvidədir. Həmin prioritetə uyğun olaraq, ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların bərpa və artırılması, su ehtiyatlarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadənin təmin edilməsi istiqamətində işlər aparılması əhəmiyyətli mövqe daşıyır. Azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma işlərində ətraf mühitin qorunması prioritetdir. Həmin ərazilərdə “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” kimi innovativ yanaşmalar tətbiq edilir, ekosistem bərpa olunur. İşğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur yaşıl enerji zonası elan olunmuşdur. [1] Apardığımız araşdırmada işğaldan sonra azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə aparılan ekoloji bərpa siyasətinə həsr olunmuşdur.

Uzun müddət Ermənistan tərəfindən işğal altında saxlanılan Azərbaycan ərazilərində ətraf mühit minimal tarazlığını qorumasındandənəşməyə belə mümkün deyildi. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti təkcə Azərbaycanın deyil, ümumilikdə bölgənin təbii ekoloji mühitini təhlükə altına almışdır, düşmənin bu torpaqlarda ekosistmə həyata keçirməsi ilə bütün Qafqazın ekoloji durumuna çox böyük mənfi təsir göstərmişdir.

Elə bu səbəbdən Azərbaycan hökuməti hələ Vətən Müharibəsi yekunlaşmamış, azad edilən ərazilərdə təcili və təxirəsalınmaz monitorinqlərin aparmış, üzə çıxan problemləri dərhal aradan qaldırılmasına səy göstərmişdir. Belə ilk tədbirlərdən biri də, Prezidentin “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərində müvəqqəti xüsusi idarəetmənin təşkili haqqında” 2020-ci il 29 oktyabr tarixli Fərmanı ilə verilmiş tapşırıqlara əsasən, ətraf mühitin qorunması, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə və onların ilkin qiymətləndirilməsi məqsədilə yaradılmış Əməliyyat Qərargahlarında təmsil

olunan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin əməkdaşları tərəfindən Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli və Xocavənd rayonlarının ərazilərində monitorinqlərə başlanıldı. [5]

İlk olaraq, Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan ərazilərində aparılan monitorinq göstərdi ki, talan olunmuş yaşayış məntəqələrində külli sayda tut, qozvə s., meyvə ağacları məhv edilmişdir. Meşələrdə qovaq, çinar, şam, palıd və s. qiymətli ağaclar kəsilmişdir, işğaldan əvvəl Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazisində meşə örtüyünün sahəsi 260 min hektar idi, işğal illərində təxminən 54 min hektar meşə örtüyü ermənilər tərəfindən məhv edilmişdir.

Ermənilərin özlərinin məlumatına görə, yalnız 2014-2018-ci illərdə Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində bütün Ermənistanla nisbətən 2,3 dəfə çox ağac kəsilmişdir (404,800 kubmetr və 175,300 kubmetr).

Yaşillıq massivlərində qəsdən törədilmiş yanğınlar nəticəsində bitki örtüyü, münbit torpaq qatı və digər canlı aləm məhv edilmişdir.

Erməni işğalçılarının tapdağı altında qalmış 43 min hektar sahəsi olan xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərində - Bəsitçay və Qaragöl dövlət təbiət qoruqlarında, Arazboyu, Laçın, Qubadlı və Daşaltı dövlət təbiət yasaqlıqlarında "Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı"na daxil edilmiş 24 fauna və 69 flora növü qorunurdu ki, bunların da əksəriyyəti artıq məhv edilib. Həmçinin ölkəmizə qarşı ekoloji terror bununla bitməyib, ermənilər 1999-cu ildən başlayaraq işğal olunmuş ərazilərdə və həmin sahələrə yaxın torpaqlarda yanğınlar törədib. Nəticədə geniş miqyasda torpaq qatı, fauna və flora növləri məhv olub. Belə ki, 2006-cı ildə 63414 hektar, 2007-ci ildə 31097 hektar, 2008-ci ildə 380 hektar, 2009-cu ildə 250 hektar ərazi qəsbkar düşmən tərəfindən yandırılıb.

Ermənistan Azərbaycana qarşı həmçinin hidroterror siyasətini də həyata keçirmişdir. Qeyd etməliyik ki, vaxtı ilə yaradılmış kənd təsərrüfatı və yaşılıq zonalrını suvarmaq üçün nəzərdə tutulan su tutarları da işğal dövründə dağıdılmış, çaylar və təbii su hövləri isə bir çoxu zəhərli maddələrlə çirkləndirilmişdir. İşğal zamanı düşmən Sərsəng su anbarından çıxan Tərtər çayının suyunu kəsirdilər. Xüsusi ilə yay aylarında suya daha çox tələbat olanda suyu kəsib Sərhəng su anbarında saxlayırdılar. Qış və yaz aylarında isə çaya verilən suyu artıraraq anbardan aşağıda yaşayan yerli əhaliyə təhlükə yaradırdılar. Xaçınçay su anbarı su ehtiyatının təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan hökuməti tərəfindən 1964-cü ildə istismara verilmişdi. Lakin ermənilər 27 il ərzində bu su anbarından istifadəni əngəlləmişdi. Həmçinin, Qarqar çayının çirklənməsini göstərə bilərik.

Eyni zamanda torpaq bir çox hallarda təyinatına uyğun olmayan şəkildə istifadə olunmuşdur.

Qarabağ müharibəsi zamanı ermənilərin Qarabağ ərazisində basdırdıqları çoxsaylı minalara insanlarla bərabər vəhşi təbiətin nadir növdən olan heyvanlara da zərər verir.

Türkiyənin dəstəyi ilə Cəbrayıl rayonu ərazisində yaradılacaq “Azərbaycan-Türkiyə Beynəlxalq Meşə Təlim Mərkəzi”, “Ağıllı Tingçilik” layihələri gələcəkdə bir milyon tingin istehsal olunması, əkilməsi və yaşıllıq ərazilərin genişləndirilməsi nəzərdə tutur. Artıq demək olar ki, müxtəlif rayonlarda bir neçə hektar ərazidə müxtəlif növ ağaclar əkilib. İstismar olunan yataqlarla bağlı hələ ki heç bir iş görülmür. Onlar sübut olaraq saxlanılır. 2022-ci il ərzində Qarabağda BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı ilə birlikdə qiymətləndirmələr aparılıb, nəticədə təxminən 29 milyon ton tikinti tullantısı aşkarlanıb. Onların təkrar istifadəsi ilə bağlı BMT ilə birgə layihə hazırlanır. Digər tərəfdən Zəngilanda transsərhəd Oxçuçayın çirkəndirilməsi ilə bağlı da dövlətimiz beynəlxalq konvensiyalara uyğun məsələ qaldırmağı planlaşdırır”.

Erməni vandallığını sübut edən faktlardan biri də, düşmənin hələ Sovet dövründən xüsusi qorunma statusu olan unikal təbiət abidələri siyahısına daxil edilmiş yüzilliklərlə yaşı olan ağacların qəsdən kəsilməsi, Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun zəngin təbiət tarixinin bilərəkdən silinməsinə şərait yaradılmasıdır. Azad edilmiş ərazilərdə aparılan monitorinqlərin nəticələrinə əsasən, Qubadlı, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının ərazisində yaşı 1600, 900 və 500 il olan Şərq çinarlarının məhv edildiyi müəyyən olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2022-ci ildə “Şuşa ili” çərçivəsində etdiyi çıxışlar bölgənin ekologiyasının prioritetdə saxlandığını qeyd etmişdir. “...Qarabağ ekoloji fəlakət zonasına çevirmişdir... Bir cinayət də cavabsız qalmayacaq”.

Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin Bioloji Müxtəlifliyin Qorunması Xidmətinin rəsmisi bildirib ki, artıq Azərbaycan dövləti işğaldan azad edilən ərazilərdəki qoruq və yasaqlıqlar yenidən bərpa etməsi üzrə işlərə start verib. O qeyd etmişdir ki, azad edilən ərazilərdə işğaldan öncə 43 min hektara yaxın xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazisi var idi. Bunlardan: iki Dövlət Təbiət Qoruğu, dörd Dövlət Təbiət Yasaqlığı idi. Bu qoruq və yasaqlıqların yenidən bərpası nəzərdə tutulub. İşğaldan azad edilən rayonlarda xüsusi mühafizə olunan ərazilərin mövcud vəziyyəti ilə bağlı qiymətləndirmə işlərinə başlanıldığını vurğulamışdır.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə biomüxtəliflik komponentlərinin tarixi areallarına qaytarılması davam etdiriləcək. Həssas ekosistemlərin bərpası, o cümlədən flora və fauna növlərinin qorunması üçün əsas fəaliyyətlərdən hesab olunan reintroduksiya layihələri davam etdirilir. İşğal dövründə bioloji müxtəliflik komponentlərinə ciddi ziyan dəymiş Qarabağ bölgəsində də bu layihələrin icrası planlaşdırılır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə fauna növlərinin-ceyran, bezoar keçisi, dağistan turu və nəcib maralın, o cümlədən

balıq və yırtıcı quş növlərinin 2022-2024-cü illər ərzində öz tarixi areallarına reintroduksiyası nəzərdə tutulub.

Artıq balıq növlərinin populyasiyasının bərpaı üçün işlər görülüb. Son iki ildə işğaldan azad edilmiş ərazilərdəki Bəsitçay, Həkəri və Bərgüşad çaylarının hövzələrinə qızılxallı forel balığının buraxılışı təşkil olunub və bu işlər növbəti dövrlərdə də həyata keçiriləcək. Ceyran fərdlərinin Cəbrayıl və Zəngilan rayonları ərazisinə, əvvəllər məskunlaşdıqları areallarına qaytarılması üçün hazırlıq işlərinə başlanılıb.

Hazırkı dövrdə ümumilikdə, 293 baş ceyran ölkənin təbii areallarına reintroduksiya edilib və aparılan son sayğı monitorinqlərinin nəticələrinə görə, Azərbaycanda 7000-dən artıq ceyran fərdinin yayılması qeydə alınıb. Xüsusilə zubrların Azərbaycanda tarixi məskunlaşma yerlərinə qaytarılması prosesi aparılır.

Azərbaycan bərpaolunan enerji mənbələri üzrə geniş potensiala malik olan ölkələrdəndir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur xüsusi ilə, bölgənin dağ çayların bol olması, günəşli günlərinin uzun sürməsi, dağlıq hissələrinə kifayət qədər küləkli ərazilərin və zəngin termal suların olması Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun yaşıl zona elan edilməsinə uğur şərait yaratmışdır.

“Azad edilmiş torpaqlarda, eyni zamanda, böyük enerji potensialı var. Bəri başdan demək istəyirəm ki, mən azad edilmiş əraziləri yaşıl enerji zonası kimi görmək istərdim. Kifayət qədər imkanlar var”. Bunu ölkə başçısı İlham Əliyev 2020-ci ilin yekunlarına həsr edilmiş müşavirədə bildirmişdi.[4]

2021-ci ilin may ayında ölkə başçısı azad edilmiş ərazilərdə “yaşıl enerji” zonasının yaradılması ilə bağlı Sərəncam imzaladı. Dövlət başçısı bu ərazilərdə “yaşıl enerji” zonasının yaradılması ilə əlaqədar müvafiq konsepsiyanın və baş planın hazırlanması üçün ixtisaslaşmış beynəlxalq məsləhətçi şirkətin cəlb edilməsi məqsədilə 2021-ci ilin dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Prezidentin Ehtiyat Fondundan Energetika Nazirliyinə 1 milyon 391 min 40 ABŞ dollarının manat ekvivalenti məbləğində vəsait ayrılmasını qərara almışdır. Bundan əlavə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə enerji məsələlərinin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli məqsədilə Əlaqələndirmə Qərargahının nəzdində fəaliyyət göstərən İdarələrarası Mərkəzin “Enerji təminatı məsələləri” İşçi Qrupu yaradılıb.

Böyük Qayıdış proqramının mühüm tərkib hissəsindən biri də işğaldan azad olunmuş ərazilərdə enerji infrastrukturunun qurulmasıdır ki, bu məqsədlə Laçında, Kəlbəcərdə və Suqovuşanda bərpa edilən 20.2 MVt gücündə 4 su elektrik stansiyası artıq istismara verilib.

Azərbaycanın Vətən Müharibəsində böyük zəfərindən və torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsindən sonra ölkəmiz üçün yeni bir dövr başlayıb. Postkonflikt dövrünün ən başlıca vəzifələrindən biri də işğaldan azad

edilmiş ərazilərin ekoloji fəlakətin qarşısını almaq və ətraf mühitə dəyən ziyanı bərpa etməkdir.

Eyni zamanda azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların münbitliyinin mühafizəsi, səmərəli istifadəsi dövlətin ekoloji siyasətinin əsas prioritetlərindəndir.

Ədəbiyyat:

1. <https://president.az/az/articles/view/62737>
2. İşğaldan Azad Olunmuş Ərazilərdə Fövqəladə Hal Riskləri Elmi – Texniki Konfrans 21-22 May 2021-ci il Məruzə Tezisləri.
3. Abbasov Q. Minalanmış Ərazilərdə Mühəndis-geoloji Tədqiqatlar Üçün Yaranmış Risklər və onların idarə olunması. Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti.
4. Prezident İlham Əliyevin sərəliyi ilə 2020-ci ilin yekunlarına həsr olunmuş videoformatda müşavirə https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyevin_sedrliyi_ile_2020_ci_ilin_yekunlarina_hesr_olunmus_videoformatda_musavire_kechirilib_YENILANIB_VIDEO_-1682565
5. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 24 noyabr tarixli Sərəncamı.